© www.kjnt.ro/szovegtar

Kürti László

Idő, terep és leírás: Kalotaszeg kutatói és a lakodalmak összehasonlítása

Bevezető: néprajzi leírás térben és időben

Egy érdekes dilemma jellemzi az antropológiai kutatást és adatközlést: minden néprajzi leírás, akár sűrű, akár ritka, egy idő–tér sík függőségi állapotában létezik *post eventum*. Ez természetesen nem csak az antropológiára, hanem minden olyan tudományágra igaz, amely egy társadalmi helyzet bemutatását, elemzését és összehasonlítását vállalja fel. A néprajzi leírás legjobban a történész munkájával hasonlítható össze, mivel mindkettő egy „történeti jelent" lát kutatott, gyűjtött anyagában. Tovább bonyolítja ezt a képletet az, hogy a leírás elő- és utóélete eltér attól a jelen időtől, tehát az ún. néprajzi jelen időtől, amelyet a kutató-szerző megörökített. Az időeltolódás lényegében megerősíti Mary Douglas időfiníciót: az idő nem más, mint manipulálható határok egysége (Douglas 1979: 138). Hasonlót hangsúlyoz James Fabian, bár nem utal Mary Douglas munkájára, amikor a terepmunka és a néprajzi jelen idő allokrónikus voltát, valamint a publikálás és tudományos diskurzus kronológiai kettősségét tárgyalja (Fabian 1991: 226–227). Ez mind arra mutat, hogy a kutatók, bár tudják, hogy az idő folyamatosan változik, és más és más percepciók és események által lesz definiálva különböző kultúrákban (Bloch 1989: 7), mégis görcsösen ragaszkodnak egy bizonyos néprajzi jelen idő elfogadásához, elfogadtatásához. A hangsúly, hogy a dolgok ilyenek most, de korábban mások voltak, hogy egy bizonyos területen a gazdálkodás ilyen és eltér a korábbi gyakorlattól, hogy a megfigyelt folyamatok jelen- és múltidejűségének meghatározott kapcsolata van az adott populáció esetében, uralkodó kánonná válik. Ez egyfajta rögzült, vagy inkább megkövült történetiséget ad a publikált tanulmányok utóéletében, ami a „régen ilyen volt a kalotaszegi lakodalom, vagy így táncoltak-énekeltek-dolgoztak az emberek Kalotaszegen, vagy a Mezőségen, vagy az Alföldön" sematikus

gondolkodást eredményezhet. Természetesen egy dolog definiálni egy terület határát, ahogyan korábban érveltem Kalotaszeg és a Kiskunság esetében (Kürti 2000a, 2004), és egy teljesen más, amikor a különböző idősíkokat egymásra erőltetve alkotunk képet a vizsgált népcsoport kultúrájának történeti mivoltáról.

Nem célom itt az egész folyamat kritikai elemzése, viszont nem árt röviden utalni arra az időeltolódásra, ami minden antropológiai kutatás sine qua non-ja. Ezt így foglalhatjuk össze: egy kutató eltervez egy kutatást, ami ma már – kényszerűségből vagy nem, az mindegy – úgy történik, hogy megír egy kutatási tervet, hogy legalább valami pénzmaghoz jusson, és el tudjon jutni a hőn áhított terepre. Ez az előidő, vagy a kutatás ***prehistorikus ideje***. Amikor minden összejön, (általában soha sem jön minden össze, de azért néha többsége megtörténik), akkor megy a terepre. Nevezzük ezt most ***terepidőnek***, vagy specifikus terepkutatási, szakkifejezéssel ***résztvevő megfigyelő időnek***. Ez után van, hogy a kutatott anyag jegyzetekben marad, és valljuk be nyugodtan, hogy legtöbb kutatónak, már aki eltöltött vagy harminc évet kutatással, csordultig tele van a fiókja meg a számítógépe jegyzetekkel, adatokkal, amiből aztán élete végéig csámcsoghat. Ez a merev, s egyben legkatasztrofálisabb – már ami a saját tapasztalataimat illeti – ***holtidő***. Mindenkinek van ilyen, nekem is, neked is, és ezek is valós idők, mert közben az ember eszik, iszik, alszik, meg minden mást is csinál, tehát azért a nagytöbbség nem lazsál. Természetesen vannak, akiknél ez a holtidő rövidebb, míg másoknál néha évtizedekig elhúzódik.

Tehát a rövidebb-hosszabb holtidő után, amikor már nagyon szorít az igazi idő, amit ***határidőnek*** hívhatunk, nekiállunk feldolgozni az anyagot; ez az idő a valós intellektuális agymunka-idő, leírni, elemezni és kontextusba helyezni az egészet. Ez általában azért van, mert az embernek meg kell írnia, vagy azért, mert a főnöke(i) megkívánják tőle, vagy azért, mert a szerkesztők nyaggatják, esetleg csak azért, mert meghívják egy előadást tartani és már maga is szégyelli, mennyit ismételgette önmagát, és már tényleg itt az ideje, hogy valami újat produkáljon. Aztán jön a posztthistorikus, azaz ***utóélet-idő*** (post mortem?), azaz, amikor a kutatási anyagból szerkesztett adathalmaz megjelent és ezáltal publikált formájú közkinccsé válik. Persze, ez is lehet hosszabb-rövidebb, de ekkortól függetlenedik művük, és sok, igen sok intellektuális és populáris abúzus játékszerévé is válhat.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tovább bonyolítja a képet, és még ráadásul frusztrál is a következő probléma: amikor az ember a tanulmányát szerkeszti, tehát a határidős fázisban él, akkor szembesül azzal, hogy az ő ideje – mármint a terepideje – ütközik azokkal az anyagokkal, amelyeket kollégái, az előtte járók már letettek az asztalra, viszont hiába ugyanarról a terepről van szó, más és más idősíkon mozog. Talán valami ilyesmire gondolt a történész Imreh István, amikor a néprajzos és történészi munka kölcsönösségéről írt korábban (Imreh 1976). Hasonlóra mutat a történész Gyáni Gábor, aki a múlt rekonstruálására és „szelektív forráshasználatra" utal (Gyáni 2007: 7). Természetesen nem lehet az 1930-as évek kutatóját, Nagy Jenőt, akinek munkásságát elemzem tanulmányomban, mai szemüvegen keresztül nézni, vagy mai mércével kritizálni és számon kérni az összehasonlítás és a történetiség hiányát. Ma már tudjuk a történészekkel egyetemben, akik vallják, hogy a múltat nemcsak leírni, elemezni-megmagyarázni, de értelmezni is kell (Gyáni 2007: 12); hogy az etnográfiai adatokat sem elég leírni, de magyarázni és értelmezni kell, ami elengedhetetlenné teszi a történetiség szemüvegén keresztül való összehasonlítást. Ugyanakkor ez felveti az emlékezés és a múltról való kialakult kép realizálását, ami egy újabb szűrő és szelektáló mechanizmus mind az adatközlők, mind a kutató részéről.[1]

Természetesen minden kutató terepmunkából származó anyagának vannak nyomtatott (vagy kéziratos, de ez most lényegtelen) elődei, amit vagy meg tud erősíteni, alátámasztani, vagy nem. Akár figyelembe veszi a kutató, akár nem, a saját gyűjtés mindig egyfajta látens összefüggésben kapja meg igazi értelmét. Tehát az elcsúszott historikus terepidők ott lebegnek, mint Damoklész kardja minden kutató feje felett. Ezért mindenki felelős az interpretáció és a reprezentáció műfajáért, és talán nem egyenlő fajsúllyal és nem ugyanazzal a kritikával, de mindenképpen egy közös etikai kérdéssel áll szemben a kutatási terepének Szküllája és mások Karübdisz terepe közt. Magyarán: ott van a saját terepe, a saját etnográfiai idő, a többieké, az elődöké, és hogy ezek miként viszonyulnak egymáshoz.

---

[1] Elég itt utalnom a recens történelmi eseményekre való kollektív és egyéni emlékezésre, lásd erről bővebben az 1956-os események narratíváiról írt tanulmányomat (Kürti 2009).

Kalotaszegi lakodalmak

Kalotaszeg kutatásáról és a táj adta néprajzi speciális kuriózumokról az elmúlt másfél évtizedben többen értekeztek (Ágoston-Palkó 2004, Balogh–Fülemile 2004, Bitay–Márton–Talpas 2009, Furu 2007, Hála 2006, Katona 2003, Keszeg 1995, Könczei 2011, Magyar 2004, Martin 2004, Sebestyén 1998, Szabó 2002, Miklósi–Sikes 1999, Szacsvay 1998, Tötszegi 2003), és ezért a részleteket nem érdemes most ismételgetni.[2] Korábban felvetettem egy-két – talán túl merész, ám semmiképpen sem megalapozatlan – elképzelést a néprajzosok által önkényesen be- és elhatárolt tájszemléletéről (Kürti 2000a). Ennek ellenére tagadhatatlan az etnokulturális határok divatos antropológiai megközelítése és ezen belül Kalotaszeg kiemelt szerepe a magyar néprajzkutatásban a 19. századtól mind a mai napig (Kürti 2000b, 2008). Kétségtelen, hogy az első, tudományos igényű és szemléletű jelentős néprajzi kalotaszegi gyűjtés Jankó János (1868-1902) nevéhez fűződik. Korábban már Réső Ensel is közölt anyagot Kalotaszegről (Réső Ensel 1867), amely a *Vasárnapi Újság* cikkeiből lett összeállítva. Ugyanebben az időben, pontosabban 1867-ben, a bánffyhunyadi tanító, Soós Antal küldött cikkeket a kalotaszegi temetésről és lakodalomról[3] (Soós 2009). A *Kalotaszeg magyar népe* Jankó afrikai kutatásai után, 1892-ben jelent meg, és a 19. század romantikus leírásaival szemben úttörő jelentőségével megalapozta a monografikus, tudományos igényű régiókutatást. A folytatás azonban csak a két világháború között vált valóra éppen a kolozsvári nyelvész-néprajzos, Nagy Jenő (1916–1996) kutatásaival.[4]

Nagy Jenő magyarvalkói anyaga a kendermunkáról és szakszókincséről az 1938-as doktori disszertációjának anyagául szolgált, amely mind a mai napig használható és történelmileg jelentős dokumentációja a magyar–román vegyes lakosságú település gazdasági, társadalmi és

---

[2] Kalotaszeg digitális és internetes újrafelfedezéséről külön tanulmányt kellene írni a megannyi népzenei, néptánc, művészeti és építészeti kiadvány, filmek, videók, CD-ROMok miatt. És akkor még nem beszéltünk a kalotaszegi települések saját maguk által gyártott honlapjairól, sajtójukról, internetes világukról.

[3] Köszönettel tartozom Olosz Katalinnak, aki felhívta figyelmemet Soós Antal bánffyhunyadi leveleire.

[4] Ugyancsak ez idő tájt jelent meg Makkai és Nagy közös szerkesztésében az *Adatok a téli néphagyományaink ismeretéhez* című anyag (Makkai–Nagy 1993).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kulturális életének. A magyarvalkói lakodalomról írt elemzése 1943-ban jelent meg az *Erdélyi Tudományos Füzetek* 168. számaként; ebben közli az általa megfigyelt lakodalomban elmondott vőfélyverseket is. Ezután két kutató összefoglaló jelleggel készült munkáját kell kiemelni: Vasas Samu – Salamon Anikó, *Kalotaszegi ünnepek* (1986). A néprajzkutató Salamon Anikó (1945–1981), aki egyébként nem „tanszéki", hanem kiadó tevékenységet folytatott a Kriterion kiadónál, és a bánffyhunyadi biológia tanár, Vasas Samu (1927–1997) kutatásainak eredményeként közzétett értékes anyag az 1960-as és 1970-es években tapasztalt és megfigyelt lakodalmi rítusok és szövegek tudományos összegzése is egyben. Ez idő tájt hívta fel a figyelmet Asztalos Enikő a kalotaszegi népi verselők tudására; majd a folklorista Keszeg Vilmos tett kísérletet a felgyűjtött szövegek összehasonlító elemzésére. (Keszeg 1991) Kétségtelen tehát, hogy az egyik legjobban ismert erdélyi lakodalom a kalotaszegi – mintegy 160 év termését vethetjük össze. Az alaposabb összehasonlító vizsgálat azonban több ellentmondásra és hiányosságra fényt deríthet, ebben a tanulmányomban ezek közül szeretnék a kalotaszegi lakodalom és rituális szövegek (vőfélyversek) elemzésével többet bemutatni.

Nagy Jenő Csűry Bálint tanítványa volt a debreceni egyetemen az 1930-as években. Pontosabban a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Összehasonlító Nyelvészeti Tanszékén, ahol nyelvjáráskutatást tanult mesterétől[5] (Balassa 1988: 47, Kálnási 1998:12–13). Magyarvalkóra rokoni szálak révén került 1935 és 1937 között: nagybátyja, Kónya Gyula valkói lelkész (1947-ben vonult nyugdíjba), és felesége, akik mindenben segítették és támogatták a kutatót[6] (Nagy

[5] Csak megjegyzésképpen írom le, hogy Nagy Jenő társa volt az egyetemen Bakó Elemér, aki Csűry tanársegéde volt, és akinek disszertációja egy évvel korábban készült el *Hangtani tanulmányok* címmel. Bakóval 1991-ben találkoztam Washington DC-ben, ugyanis ő a második világháború után az emigrációt választotta, és az Amerikai Magyar Szövetség titkáraként, szervezőjeként tevékenykedett. A hallgatók között még ott volt Kiss Géza, Végh József és Balassa Iván is, akik tanársegédként készítettek különböző nyelvjárási kutatásokat.

[6] Megjegyzendő, hogy arról a Kónya Gyuláról van szó, akinek felesége Schéfer Erzsébet, akit a 20. századi Gyarmathy Zsigánénak is hívhatunk, mivel a varrottasok terjesztésével és fejlesztésével foglalkozott Magyarvalkón és környékén. Egyébként Áprily Lajos feleségének, Schéfer Idának a testvére volt, képe szerepel is a Nagy Jenő összegyűjtött munkáit tartalmazó kötet egyik képén Kocsis Erzsébet Pitujjal, amint a varrottasok előtt le vannak fényképezve (Nagy 1984: 34. kép). De Kónya Gyula lelkész neve megőrződött a magyarvalkói 1924-ben készült harangokon is (Bitay–Márton–Talpas 2009: 34).

1995). A faluban való tartózkodás, és a rokoni kényelem, hamar megszerettette Nagy Jenővel Magyarvalkót, és kapóra jött neki, hogy Csűry Bálint unszolására doktori diplomájának anyagát a magyarvalkói kendertermelésből és feldolgozásból írja. A disszertációjából kiderül, hogy bár főleg az anyagi kultúra érdekelte, hisz ebből lehetett pontosan adatokat gyűjteni a szókincstárak számára, azért a magyarvalkói szokásokra – temetés, lakodalom – is felfigyelt. Saját bevallása szerint 1937-ben egyetlen egy lakodalomban tudott részt venni, s ez szolgáltatta az anyagot az 1943-ban megjelent tanulmányához. Az viszont igaz, hogy nem hosszú idejű, vagy ún. long-term-fieldworkről beszélhetünk Nagy Jenő esetében, mivel a következő évben megjelent *Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón* című tanulmányában írja, hogy 1937-ben három (valószínűleg az egyetemi szüneti nyári) hónapot töltött a tiszteletes úrék házában Magyarvalkón (Nagy 1984: 131). Tehát 1937-ben pont akkor tartózkodott a faluban, amikor – szerencséjére – kifogott egy lakodalmat, azaz alkalma volt „részt venni két módosabb család gyermekének lakodalmán" (Nagy 1984: 107). Szerencséjére, mert ebben az időben történik meg a váltás a korábbi gyakorlatról, amikor a lakodalmak még jobbára a téli hónapokra (decembertől áprilisig) estek, egy újabbra, amikor Erdélyben általános lesz a nyári hónapok idején tartott lakodalom (Kós 2000: 294–295, Vasas–Salamon 1986: 191).

Az egy lakodalom alapján történt néprajzi megfigyelés igen alapos és természetszerűleg úttörő vállalkozás volt – Jankó János óta nem történt ilyen leírás, legalábbis Kalotaszegről nem, és nem annyira pontos nyelvészetileg, mint Nagy Jenőé. Ezért a szokásleírás egy fantasztikus anyagot hozott a felszínre, olyat, amit tényleg csak egy nyelvész, nyelvjáráskutató képes megírni. Hiszen, ha olvassuk tanulmányát, az akkurátusan lejegyzett terminusok, a valkói tájnyelv szinte elébünk varázsolja a kort és az embereket.

Az összehasonlítás azért nehéz, mert nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy Jankó anyagát 1890 és 1891 nyarán, Nagy Jenő pedig 1937 nyarán gyűjtötte, hanem azt is, hogy míg az előbbi egy sok falut magába foglaló és az általános kalotaszegi lakodalom leírása, addig az utóbbi egy falu egy lakodalmát prezentálta. Tüzetesen átnézve Jankó anyagát feltűnik, hogy Magyarvalkó nincs kiemelve sehol sem a lakodalom leírásakor, bár könyvének előszavában megemlíti azt a hat valkói adatközlőt – köztük Mihálcz Elek református papot is –, akik segítséget adtak gyűjtéséhez, gyűjtésükhöz. Ezzel szemben Jankó Czucza János kalotaszentkirályi

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

iskolaigazgatóval egyetemben járta be a falvakat, így nemcsak egy időeltolódással kell számolnunk, ami megmagyarázhatná a két anyag közti különbségeket, hanem a gyűjtés és terepmunka eltérő mivoltával is.

Természetesen itt azért másról is szó van, mert Nagy Jenő anyaga érdekes ötvözetét mutatja a kronologikus és allokronologikus idő keveredésének. Tanulmányát egy historizáló mondattal kezdi, és a néprajzi jelen időt a múltbeli szokásanyagra hárítja: „Ma már sokkal egyszerűbb a valkói lakodalom, mint régen volt" (Nagy 1944: 3). Kérdés, hogy mindezt honnan tudja, az adatközlők mondták neki, vagy saját korábbi megfigyeléseire alapozott, de akkor miért nem írta le mindezt? Ezzel azonban nem törődik, ő a mát akarta megörökíteni aprólékosan és tudományosan, ezáltal ösztönszerűen felruházva szokását (szokásleírását) egy történetiség feletti lakodalommal, amit változó tényezőként állít be. Alaposan leírja a jegyadást és a ruhadarabokat, a szokás folyamatát, ki mit csinál, mikor s hogyan. Ami legfőbb erénye a népnyelvi dolgozatának, hogy pontosan lejegyez minden helyi speciális kiejtést, szóhasználatot. Viszont nem lehet nem észrevenni akkurátus, hosszabb-rövidebb vőfélyvers szövegeinek beszúrását kronologikus sorrendben a lakodalmi koreográfia szerint. A következő vőfélyverseket találjuk: (1) vers a hívogatásra, (2) menyasszonyköszöntő, (3) kiköszönés a menyasszonyi házból, (4) menyasszony kibúcsúztatása, (5) beköszönés a vőlegény házánál, (6) új asszony reggeli köszöntője, (7) asztalhoz ültetés, (8) egyes ételek köszöntője, (9) menyasszonytánc. A menyasszony kibúcsúztatása és beköszönése az új házban majd két-két oldalt tesz ki a tanulmányban; egy teljes oldalt pedig a csujogatások vagy kicsujogatások közlése. Törvényszerűen Nagy Jenő nem nyújt, nem is nyújthatott olyan kimerítő beszámolót a lakodalom minden mozzanatáról, amit valójában látott és megismert, vagy talán amilyet végül is szeretett volna. Ehhez ténylegesen az kellett volna, hogy több lakodalmi leírását összevetve tudjon egy olyan reprezentációval előállni, ami hiteles, még akkor is, ha tudjuk, hogy ez a néprajzi leírásoknak egy lehetséges változata.[7]

---

[7] Nagy Jenő kéziratos hagyatékának, ami több ezer lapból és jegyzetből áll, az átnézése után lehet majd végső szót mondani arról, hogy gyűjtött-e a lakodalommal kapcsolatos anyagot, és az mennyire teljes, vagy egészíti ki 1943-ban publikált leírását. A jegyzetek, előadások és leírások számbavételét Bogdándi Zsolt állította össze az Erdélyi Múzeum Kézirattárában található Nagy Jenő-hagyatékból (a katalógus megjelent az interneten is, Bogdándi 2010).

Az összehasonlításból kiderülnek az eltérések. Érdekes, hogy amíg Jankó a lakodalom első mozzanataként három *kérés*ről ír, addig Nagy Jenő tanulmányában csak kettőt találunk igen röviden taglalva. Jankó ír a *háztűznézés*ről, ami a magyarvalkói anyagban hiányzik a *kézfogó* leírásával együtt. Nem kétséges, mindez azért van – sejtésem szerint –, mert Nagy Jenő nem tartózkodott Magyarvalkón a lakodalmat megelőző napokban a két család házában, amikor ezek az események zajlottak. Illetve az is elképzelhető, hogy az esemény szűk családi körben zajlott, vagy lehetséges, hogy nem is kérdezett rá, vagy ha igen, valamiért nem közölte tanulmányában. Ennek bizonyítására át kellene nézni az összes hagyatékát, hogy megtudjuk, valójában felgyűjtött-e ilyen szokásanyagot.

Ami Jankónál a gúnya kirakása, mikor „az ágyat kivetik az udvarra" (Jankó 1993: 152), az Nagy Jenőnél *ágykitevőü* (Nagy 1984: 110), amikor a menyasszony kelengyéjét közszemlére az udvarra kitették, mielőtt elszállították volna a vőlegényes házhoz. Nem tudni, ki írta, vagy ki hallotta másként; Gyarmathy Zsigmondné 1896-os lakodalmi leírásában *ágykivető* található (Gyarmathy 1896: 66). Maga „Kalotaszeg nagyasszonya" írja, hogy a szokásnak még volt egy különös mozzanata is, amikor az egészet *fel szokták szólani* (Garmathy 1896: 66). Viszont ez a sajátos szokás nem szerepel már a Vasas–Salamon könyvben, holott az ágyat csalánnal vagy tövissel őrző asszonyokat még említi, ahogyan azt Jankó is! (Vasas–Salamon 1986: 200–201) Nagy Jenő után Vasas Samu és Salamon Anikó kötetében Magyarvalkón mindez *ládaterítés* néven szerepel (Vasas–Salamon 1986: 207). Íme, egy kistájon belüli közösség terminusai, amelyet száz év alatt használt. Vagy elhasznált? Mi változott? Most vagy arra gyanakodhatunk, márpedig gyanakodnunk nem árt, hogy Magyarvalkón a helyi technicus terminus az *ágykitevőü* kifejezés volt 1937-ben, és ez az 1970-es évekre már *ládaterítéssé* magyarosodott át, vagy arra, hogy mindkettő ismert volt, csak más és más kifejezést rögzítettek a gyűjtők terepmunkájuk során. Az viszont tény, hogy sem a korai leírásokban, tehát Jankónál és Nagy Jenőnél, sem a 20. század végi anyagban (Vasas–Salamon 1986) nem szerepel a *köznézés* kifejezés. Ez viszont fennmaradt a 20. század elején írt zsoboki vőfélykönyvben, ahol egy rövid szöveg található a *köznézésre*. Már-már arra gondolhatnánk, hogy ez csak egy vőfélykönyv átmásolása miatt történhetett, és semmiképpen nem a helyi gyakorlatot örökítette meg. Erre nézve segítséget kapunk a bánffyhunyadi tanítótól, Soós Antaltól, aki 1867-ben leírja a köznézést, amikor „a

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

menyasszony hozománya künn van közszemlére az apai ház előtt”[8] (Soós 2009: 278).

Természetesen nem mindenütt találunk eltéréseket, hiszen van, ahol egyezik Jankó és Nagy Jenő leírása; a vőfélyek *hívogató* verse például szó szerint megegyezik mindkettejüknél. Amit viszont Nagy Jenő szépen leír, például a menyasszonyöltöztetést, illetve ennek maszkulin változatát, a vőlegény felöltözését, teljesen hiányzik Jankó Jánosnál, hasonlóan a lakodalmi csujogatásokhoz. Ez utóbbi azért is érthetetlen, mivel Gyarmathy Zsigmondné is utal cikkében a csujogatások nyomtatást nem tűrő hangnemére. Ami viszont nagyon feltűnő, hogy Nagy Jenő lakodalomról szóló leírása, szintén érthetetlen módon, megszakad a menyasszonytánccal és az akkor elhangzó csujogatások közlésével. Vajon miért? Nyilvánvalóan azért, mert a kutató a száraz tényeket, és nem a saját helyzetét, szubjektív benyomásait és érzéseit akarta illusztrálni.[9] Ami történhetett, az egyszerű: a menyasszonytánc után a vendégek, Kónya tiszteletes úrék Nagy Jenővel egyetemben pihenni tértek. A padlásra, a *hijuba* felkísért menyasszonyról, a másnapi felkontyolásról, templomozásról, és két igen jellegzetes mozzanatról, a kútbadobásról és a hérészesről, amit Jankó János és Soós Antal szépen megörökített a 19. század közepén (Jankó 1993, Soós 2009), Nagy Jenő semmit sem tud, illetve semmit sem ír. Ez azért is kérdéses, mert mind a vízpróba, mind a felkontyolás és a hérész szerepel már az 1853-as *Magyarország és Erdély képekben* című közlésben, amit aztán Réső Ensel Sándor is megismételt a mintegy tíz évvel később megjelent *Magyarországi népszokások*ban (Réső Ensel 1867: 173).

Persze itt is csak említésként érdemes megjegyezni, hogy amikor Jankó János kalotaszegi könyvét állítjuk fel úr-textusként, hogy ahogyan

---

[8] A kalotaszegi 20. század eleji vőfélyfüzetek teljes anyagát egy másik tanulmány keretében fogom közölni, viszont a hitelesség kedvéért betűhíven közlöm a rövid köznézéskor mondott zsoboki szöveget: *Kőznézéshoz Röviden, Tisztelt násznagy úraim Pár napal ezlőt kedves kedves lányukat Ezen tisztelt családbol származo ifju Jövendőbeli házas társul megkérte, S miután mi kedve lányunkra hajlandoságot vetünk észre szülői és rokoni köteleségűnknek tartotők lévén mi vidékiek a bevet szokások szerint leányunk Kérőjének nem csak szeméjére hanem házi kőrével és családi ősze kötetésével is Megősmerkedni. Evégből Kérjük őnőket hogy ezen kis ideig valo latogatásunk ne esék terhére S Kívánjuk hogy tanácskozásuk eredménye legyen mind őnőkre mind miránk nézve megáldva a Jó Istentől*!

[9] A szubjektum háttérbe szorulását, valamint a kutatói emóciók kizárását többen kritizálták, lásd például a fejezeteket Davis–Spencer kötetben (Davis–Spencer 2010).

Nagy Jenő nem bánt méltányosan az összehasonlítás lehetőségével, ugyanúgy Jankó János sem hibátlan. Sőt, Jankó maga is bevallja, hogy „munkámban a főhiba az összehasonlítás teljes hiánya", és meg is magyarázza, hogy azért, mert nem talált még munkájához hasonló „részletes leírást", ami az összehasonlítást lehetővé tenné (Jankó 1893: 9). Ez azonban nem mentség: Jankó János kalotaszegi lakodalmában rémesen hasonlít egy-két mondat a Réső Ensel kötet, illetve oda a *Magyarország és Erdély képekben* leírásból átvett anyag kezdő soraihoz. Magyarán: Jankó lakodalmi fejezetének első sorai ki vannak ollózva Réső Ensel könyvéből: „A kalotaszegiek házassági szertartásai századok tisztes nyomait hordja magán s mintegy képlete az ős magyar családi élet folyamatának" (Jankó 1993: 139, Réső Ensel 1867: 170). Ezt a mondatot idézi, de nem figyel az átvételre Hála József sem, aki a Jankó kötet reprint kiadásának utószavában hangsúlyozza Jankó János érdemeit a „megkapó és idegen" kalotaszegi házasságkötés „rítusosságával" kapcsolatosan (Hála 1993: 343). Ez azért feltűnő, mert Jankó néhány helyen említést tesz Czucza János korábbi közléseire, tehát ismeri a citálást és a plágiumot is ezek szerint, de ugyanezt már nem teszi meg Réső Ensel könyvével, vagy a *Magyarország és Erdély képekben* kiadvány negyven évvel korábbi anyagával, amit jól ismert, hiszen sorokat ismételt meg belőlük, illetve maga is említi hivatkozásai közt Jankót és Gyarmathy Zsigánét doktori disszertációjában!

A legfőbb problémát a vőfélyversek okozzák. Nagy Jenő lábjegyzetben bevallja, hogy a lakodalom alkalmával elhangzott vőfélyverseket a vőfélyek verses füzeteiből írta le, feltételezhetően mindezt valószínűleg csak a lakodalom után.[10] Így egy általánosan bevett gyakorlatként a szerző a később leírt vagy lejegyzett vőfélyszövegeket illesztette be a lakodalmi leírás menetébe, de a hosszú szövegek miatt ezeket is csak rövidítve! Nagy Jenő írja, hogy a vőfélyverseket részben Péter János Pandúrtól, a hetvenéves magyarvalkói adatközlőtől hallotta, részben pedig annak fiának feljegyzéseiből „gyűjtötte" (Nagy 1984: 346). Tehát a lakodalomban való részvétel és megfigyelés között a helyszíni gyűjtés, valamint az írott füzetekből

[10] Tény és való: nehéz egy lakodalom lefolyásánál bármiféle szöveget lejegyezni; a gyorsan elhadart, rosszul hallott és hosszú szövegeket pedig majdnem lehetetlenség, pláne, ha figyelembe vesszük a Nagy Jenő-i terepmunkaidőt, 1937-et, amikor magnó nem létezett. Természetesen lehet a kutató ügyes kezű és profi gyorsíró, de ez nem jellemző a terepmunkásokra általában. Aztán meg vagy megfigyel az ember, vagy jegyzetel, a kettő üti egymást az események menetekor.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

való „összeszedés” adta a tanulmányához a vőfélyverseket. Nem kétséges, hogy ezek hangzottak el a kutató által megfigyelt lakodalom alkalmával, de az sem kizárt, hogy ettől eltérő szövegek is elhangozhattak. Mi van akkor például, ha más vőfély, vagy egy szomszédos faluból hívott vőfély mondott teljesen más szöveget? Ezt ma már nem tudjuk megállapítani. Kétségtelen, hogy Nagy Jenő fontosnak tartotta a vőfélyverseket, hisz minden egyes lakodalmi mozzanathoz mellékelte a megfelelő rigmusokat, ahogyan tette ezt Soós Antal és Jankó János is. Azonban az a páratlan figyelem és részletesség, ami – mondjuk – jellemzi a kenderfeldolgozásról írt megfigyeléseit, a lakodalmi vőfélyversekkel kapcsolatosan nem tapasztalható. Nemcsak arról van szó, amit maga is jelez a jegyzetben, hogy a szöveget rövidítve közli, hanem arról, hogy a gyűjtő nem vette a fáradságot arra nézve, hogy megpróbálja a vőfélyszövegeket összehasonlítani például a Jankó János által közölt szövegekkel, vagy a lakodalmi mozzanatokat párhuzamba állítani a vőfélyfüzetben írottakkal.

Ez nagy kár, mert több mindenre fény derült volna. A vőfélyfüzet egyfajta forgatókönyvként élt a közösségben, és ennek kritikai átfésülése és a lakodalom mozzanataival való összevetése szinte szükségszerű lett volna. Ezért érthetetlen a sok vőfélyvers közlése, de nem értelmezése és történeti hátterének megkerülése, ami ellentétben áll az alapos néprajzi leírás követelményeivel. Ezt Faragó József fogalmazta meg igen frappánsan korábban: „A tudományos közvélemény mind ez ideig csak a vőfélykönyveket tartotta úgy-ahogy számon, mert ezek valósággal ellepik a lakodalmi szokások gyűjtőjét, azonban még ez a számontartás is csak hallgatólagos, hiszen egyetlen lakodalommal foglalkozó tanulmányban sem kapjuk szakszerű leírásukat, értékelésüket, még akkor sem, amikor a szerző bizonyára igen jelentősen merített belőlük” (Faragó 1947: 3). Ez valójában így is volt, a 19. század végétől tartózkodtak a gyűjtők a vőfélyszövegek értelmezésétől annak ellenére, hogy sokan oldalakon keresztül közölték azokat.

A kalotaszegi lakodalmak és vőfélyversek összehasonlítása feltűnő hiányosságokat és eltéréseket tár fel, amit eddig kevesen hangoztattak. Nem szerepel például Nagy Jenő magyarvalkói anyagában káposztára való köszöntő, holott ez szerepel Jankó János 19. század végi gyűjtésében. Ugyanakkor Magyarvalkón divatban volt a paprikásra mondott köszöntő, ami viszont nem található meg Jankó anyagában. Ez megismétlődik a menyasszonytánckor mondott köszöntővel, ami Jankónál nem található,

Nagy Jenőnél igen, viszont ennek variánsa előkerült nyomtatásban más vidékekről (Volly 1947). Érdemes megjegyezni még, hogy a lakomához való ültetés verse megegyezik mindkét gyűjteményben (*Urak, asszonyságok, foglaljanak helyet*), ami igaz a lakodalomba való hívogatás versre is (Nagy 1984: 109, Jankó 1993: 146–147). Hogy Jankótól vette-e át Nagy Jenő a szöveget, vagy ténylegesen szerepel a magyarvalkói vőfélyfüzetben, ezt csak az utóbbi áttanulmányozásával lenne lehetséges megállapítani.

Természetesen ez az összehasonlítás nem teljesen fair – Jankó 1890-es és Nagy 1937-es kutatásai közt eltelt több mint negyven év! Tehát joggal mondhatnánk, hogy annyival lett szegényebb a kalotaszegi-magyarvalkói lakodalom ez alatt az idő alatt, amennyivel kevesebb Nagy Jenő gyűjtése Jankóéhoz képest. Ez logikusan is hangzik, ám ezzel az érveléssel az a baj, hogy későbbi gyűjtések még több szokást és részletet tártak fel a kalotaszegi lakodalmakról, mint amennyit akár Jankó, akár Nagy Jenő gyűjtésében találhatunk. A másik hiba, hogy a 20. század első évtizedeiből ismert vőfélyversek egy sokkal színesebb és árnyaltabb képet adnak a lakodalmakról. Mégpedig azt, hogy a lakodalom több részletét – és köztük a vőfélyversek sorát – a kutatók egyszerűen kihagyták, vagy nem tartották érdemesnek a feljegyzésre! Akkor viszont jogos a kérdés: melyek a Kalotaszegre jellemző lakodalmak? Melyek a fontosabb rituális mozzanatok és a hozzájuk kötődő vőfélyrigmusok? Tehát összességében: melyik a „kalotaszeginek" mondható lakodalom? Nyilvánvalóan a korrekt válasz nem lehet más, mint hogy természetesen úgy Jankó, mint Nagy Jenő és a későbbiekben a Vasas–Salamon leírás is, lényegében mind „kalotaszegi", csak más módon, másként és más idő-térben.

Az viszont az utókor vagy helyesebben a következő generációk kutatóinak a feladata, sőt felelőssége, hogy alapos, kritikai és összehasonlító munkával átfésüljék az anyagokat, és odafigyeléssel és precizitással megpróbálják a részletestől az absztraktabbig meghatározni a táj szokásairól alkotott képet. Tehát megadni a részek precíz leírását, és az egész egységét a részek összevonásával meghatározni, amivel jobban kikerülhető az általánosító holizmus csapdája (Harris 1999: 51–52). Természetesen nem lehet a rész–egész viszony téves felfogására alapozni, miszerint minden kalotaszegi település lakodalmának olyannak kell lenni, mint az általános „kalotaszegi lakodalomnak", vagy minden egyes részleírásból következtethetünk a táji-területi általános jellegzetességekre. Ugyanis az egész, a teljes leírás más, mint a részek összessége, de az is probléma,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

hogyan értelmezzük a helyi specialitásokat az egész ismeretében. Sajnos ez, úgy tűnik, még a legaprólékosabb gyűjtéssel és kutatással sem mindig sikerülhet.

Nagy Jenő azonban, aki bár sohasem fordult publikációiban vissza a magyarvalkói lakodalomhoz, művével egy új fejezetet nyitott, ami nyilvánvalóan túlélte szerzőjét, sőt új életet él.[11] A magyarvalkói anyag érdekesen hasonul át egy teljes terület mintaanyagává Keszeg Vilmosnál (1991), amikor aranyosszéki, háromszéki, kalotaszegi és barcasági vőfélyverseket hasonlít össze a területek írásbeliségének tárgyalásakor. Az alapos aranyosszéki anyaggal Keszeg kimutatja, hogy jelentős eltérések, de ugyanakkor egyezések lehetnek a négy tájegység írott-szóbeli hagyományában.[12] Azonban a kalotaszegi vőfélyverseket nem vizsgálta a folklorista Keszeg Vilmos, és csupán Nagy Jenő 1937-es gyűjtésére alapozza Kalotaszeg írásbeliségének bizonyítását, nem a későbbi, sokkal részletesebb Vasas–Salamon gyűjtésre. Az elemzés során kiderül, hogy a Keszeg és Nagy Jenő magyarvalkói gyűjtése alapján „kalotaszeginek" nevezett vőfélyverstípusok nem felelnek meg teljesen a néprajzi jelennek, és nem illusztrálják azt a táji tagolódást, amit Keszeg látni vél. Keszeg táblázatából (Keszeg 1991: 25–26) kitűnik, hogy hiányzik a násznagyköszöntő, holott ez Nagy Jenő magyarvalkói gyűjtésében szerepel (Nagy 1984: 109–110). A bor köszöntése is ismert, amit Keszeg szintén nem mutat, mivel Nagy Jenőnél nem szerepelt, de általánosan ismert a kalotaszegi vőfélyeknél, hasonlóan a sült felszolgálásakor mondott vershez (Vasas–Salamon 1986: 395–396).

A Keszeg-féle tipológia nem alkalmas a „kalotaszegi" lakodalom vőfélyverseinek bemutatására, mivel eljegyzésre, násznagyi és menyasszonyköszöntésre, pálinka bejelentésére, bor-, rizs- és sültköszöntőre, valamint töltött káposztára nem ismer vőfélyverseket. Holott mind magam, mind

---

[11] A második bécsi döntés után, Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásával a kutatás intenzíven folyt Kalotaszegen is, amint erről korábban írtam (Kürti 2001). Ekkor lesz Nyárszó és Ketesd felfedezve Csete Balázs és Kovács Ágnes által, illetve a nevezetes kalotaszegi tánc, a legényes megörökítve Molnár István kutatásai által. Csete Balázs kutatásait Selmeczi Kovács Attila foglalta össze (1998). Kovács Ágnes és Molnár István kutatási hátterének feldolgozása még várat magára.

[12] A szóbeliség–írásbeliség problémája, főleg a lakodalom költészetével kapcsolatosan, még tüzetes vizsgálatra szorul; a két terület összehasonlító kutatására eklatáns recens példák a Mundal–Wellendorf (2008) kötet tanulmányai.

pedig Vasas–Salamon gyűjtéseiből (Vasas–Salamon 1986: 393) kiderül, hogy Kalotaszegen ezek igen széles körben ismertek voltak.[13] A süteményeknek külön köszöntőformulái voltak Kalotaszegen, sőt arról is meggyőződhetett volna a kutató, hogy volt professzora, Csűry Bálint könyvének első részében a kalotaszegi lakodalom több vőfélyversét közli (Csűry 1927: 26–27).

Kalotaszegi vőfélykönyvek és lakodalmak

Ezek után automatikus a kérdés: ismerjük-e eléggé a kalotaszegi vőfélyverseket és a lakodalmi leírásokat és milyen következtetéseket vonhatunk le belőlük? Amint fentebb láthattuk, Jankó János, Nagy Jenő és a Vasas–Salamon szerzőpáros munkáiból igencsak vegyes, egyenlőtlen kép tárul elénk. A kimondottan néprajzi leírásokra leszűkített anyagokból hiányzik a történetiség és az összehasonlítás, valamint a vőfélyek működésére irányuló elemzés, bár többen ezt nem is tűzték ki célul. Ezért is figyelemre méltó az a tény, hogy az 1980-as években Inaktelkén, valamint az 1990-es évek közepén Zsobokon bukkantam rá két nagyszerű kéziratos vőfélykönyvre. Az inaktelki vőfélykönyv első bejegyzése 1911–1912-ből való, és az aláírás szerint Rácz Pista János munkája. Nem kétséges, hogy arról a Rácz Pista Jánosról van szó, aki 1885-ben született és 1908-ban esküdött az inaktelki anyakönyvek szerint. 1921–1922-ben újabb szerzeményeket írt füzetébe szerzője, egy-egy verssel köszöntötte az új lelkipásztort és az újévet. Ezután már a szerző unokája, Rácz Pista István 1955–1956-ban írta bele püspökfogadásra, keresztelőre és halotti torra verseit. Sajnos az eredeti füzetből a 46–52., majd a 74–77. oldalak hiányoznak, ezért nem rekonstruálható a kéziratos verses könyv teljes anyaga. A vőfélykönyv nagyobb része nem is vőfélyversekből, hanem köszöntőkből, főleg halottbúcsúztatókból, új pap és újévi köszöntőkből áll. Rácz Pista János stílusa

[13] Természetesen óvatosan kell kezelnünk a vőfélykönyveket, és nem mehetünk el amellett a tény mellett, hogy bár szerepelhet egy vőfélykönyv forgatókönyvként a lakodalom lebonyolításában, sohasem teljes, és nem reprezentálja egy lakodalomban lejátszódó eseményeket, történéseket. Sok olyan mozzanatot vagy asztali fogást ismerünk, amelyekről a vőfélykönyvek nem tudnak semmit. Ehhez még hozzátartozik, hogy a rituális mozzanatok, az étrend folyamatosan változnak, ahogyan a vőfélyversek is, erről lásd Báti Anikó (2000) tanulmányát.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

egyedi (mint minden vőfélyé), versei háromszori éljen felkiáltással végződnek, ami viszont több nyomtatásban megjelent, korai vőfélykönyv jellegzetessége. Két újévi köszöntő található még a füzetben, mindkettő Tárkányi Márton aláírással; az egyik dátuma 1919. december 4., a másik keltezetlen, de hasonlóan ez időben keletkezhetett, mert a hadifoglyok hazatérését említi. Tehát a mintegy 40 év alatt írt verses füzetbe legalább hárman, ha nem négyen írtak.

Ami még érdekesebbé teszi ezt a verses füzetet, hogy több olyan füzetlapot tartalmazott, amelyeken egyik helyi szerző keze írása sem volt található. Ez természetesen rögtön felvetette a külső szerző vagy szerzők működését. A felfedezés öröme nem maradt el, mivel a versek végén más szerzői nevek vannak. Egyiküket Huszár Kocsis Jánosnak hívták, aki több köszöntőjét és versét névvel és dátummal látta el. Ami még ennél is fontosabb, hogy Huszár Kocsis János nem más, mint Kocsis Deák János (1881–1962), a neves mákófalvi verselő, akinek verses füzetéből a huszárverseket Asztalos Enikő korábban közölte (Asztalos 1994, 1998). Asztalos Enikő írja, hogy „tudomásom van róla, hogy ezt a füzetet is másolgatták Mákófalván még az 50-es években is" (Asztalos 1998: 86). Hozzáteszi, hogy Huszár Kocsis Deák János eredeti füzetéből az 1–34. oldal hiányzott. Az inaktelki anyag pontosítja ezt a kapcsolatrendszert, amely választ adhat a 20. század elején kézzel írt köszöntős füzetek, vagy az onnan lemásolt versek vándorlására, illetve arra, hogy a katonaság idejére összeverődött, különböző tájegységek bakái hogyan osztották meg egymás közt tudásukat, és tanultak divatot. A kéziratos verses füzetekben ugyanis minden megvan, ami akkor a fiatal férfiakat érdekelte: emlékversek, versek, nóták, divatos műdalok és slágerek, halotti búcsúztatók, vőfélyversek, verses levelek, travesztiák, lakodalmi dalok, amint ezt egy szatmári katona 1903–1905-ben írt füzete is bizonyítja[14] (Ujváry 1991).

Az inaktelki anyag Huszár Kocsis János füzetének a 13. oldalánál kezdődik egy szerelmes levéllel. Viszont nem Huszár szerzeménye, mert a végén ez áll: *Józsa Dénes ez a könyv 1900 béli. Maksai András 1899* aláírással. A következő 14–16. oldalon egy menyasszony búcsúztató található egy újabb szerzőtől: *Írta öregcsót kinek csak 25 nap komiszélet Huszár*

[14] Itt csak megjegyzem, hogy az ezekben az években született, költött/írt verses füzeteket nem ártana hasonló füzetekkel egyetemen egy adatbázis keretén belül nyilvántartani, hogy elemezhetőek legyenek a jövőben.

Pálfi György 1905be November 30án. A 17–18. oldalon egy másik menyasszony búcsúzó vers található, de mivel a folytatás hiányzik, így a szerző kilétét homály fedi. Az írás alapján csak Huszár Kocsis Jánosra kell gondolnunk, aki a 31–34. oldalon egy szerelmes levél után a következőt jegyezte be: *Írta Huszár Kocsis János 1903. XI. 13-n a komisz életbe Keresztényfalván*. A további lapok hiányoznak, majd a 79–94. oldalakon egy menyasszony- és egy vőlegénybúcsúztató, majd káposzta- és ételköszöntő található. Ezeknél azonban a dátum és a helyszín 1904 és Brassó, de a kézírás minden kétséget kizárólag Huszár Kocsis Jánosé. Arra nem tudunk válaszolni, hogyan lehetséges az, hogy a 14–16. oldalakon szereplő menyasszonybúcsúztató dátumaként 1905 van megjelölve, de az utána következő oldalakon az időrend 1903–1904.

Arra sincs válasz, hogy ezek a füzetek hogyan kerülhettek Mákóból Inaktelkére, viszont logikusnak tűnik, hogy az inaktelkiek együtt katonáskodtak mákófalvi és több kalotaszegi katonával, vagy esetleg a barátság során cserélgettek hasonló füzeteket egymás közt. Azt nem tudhatjuk most már, hogy ki lehetett Inaktelkéről, aki a Józsa, Maksai, Pálfi és Kocsis nevűekkel 1902 és 1905 között együtt szolgált, de a korát tekintve Rácz Pista János testvérbátyjára gondolhatunk. Az anyagok így kerülhettek Inaktelkére, ahol aztán a maguk módján átírták, rövidítették a szövegeket. Viszont az a tény, hogy az inaktelki anyagban voltak más katonatársak által lejegyzett versek és lakodalmas köszöntők, mindenképpen felhívja a figyelmet arra, hogy a komiszélet alatti időben az egész erdélyi terület besorozott katonái hogyan cserélték ki tudásukat és helyi szokásemlékeiket egymás közt. Ami fontos nemcsak a nagy háború, az első világháború alatt, hanem azt már jóval korábbi időkben is.

A zsoboki vőfélyekről több információval rendelkezünk, mint az inaktelkiekről, hiszen több család tagjai működtek *verses* és *köszöntős* (a kettő nem ugyanaz) emberként évtizedeken keresztül. Művészetük névnapi, újévi és keresztelési köszöntőkből, pap fogadására és búcsúztatására, valamint a halott búcsúztatására írott versekből és vőfélyversekből állt. A Gál Máté családban érdekes az, hogy a falu bírája vállalta a lakodalmi vőfély szerepét. Ez természetesen érthető is volt: nem sok ember élt a 19. század végén és a 20. század elején, aki írni és olvasni is tudott volna. Mindez annak ellenére, hogy tanítók és lelkészek már a 19. elején oktatgatták a gyermekeket, ám ez nem jelentette azt, hogy írástudók lettek volna nagyobb számban a faluban (Sebestyén 1993: 192–193).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Gál Jankó Márton (1892–1943) ismert vőfély, sőt *jó figurás volt*, mivel illett jó táncosnak lennie, akkor mondták rá, hogy *minden hídon járt egy figurát*. Ez arra vonatkozott, hogy amikor a lakodalom idején *szedik öszsze a népeket*, a vőfély és a zenészek megálltak az utcaajtó előtti kis hídon, ahol a vőfély táncolva invitálta a háziakat az esküvőre. Gál Jankó Márton tudományát fia, Gyula (1923–1984) folytatta, aki – az emlékezet szerint – köszöntőket írt *egy liter borért*, főleg természetesen azokat, amelyeket apjától tanult. Gál Jankó Márton vőfélyfüzetébe írta verseit, amelynek első változata, többek szerint, Magyarbikalra került. Gál Jankó Gyula füzetét fia, László (1955-) őrzi, aki halotti köszöntőkre specializálódott 2000 óta. A Gál Jankók távolról rokonságban álltak a Gál Máté családdal. Gál Jankó Márton felesége Gál Máté Erzsébet (1899–1954) volt.

A kiterjedt Gál Máté hadnak több felmenője is bíró volt a faluban: Gál Máté István (1898–1991) az 1930-as években bíró volt, majd a magyar időben és utána is rövid ideig.

A másik Gál ágon Gál Máté István (1859–1936) az *öregbíró*, akinek fejfáján szerepel *32 évig voltam községnek hű bírája*. Fia, Gál Máté István, „Bíró Pista" (1892–1954) pedig 1943–1944-ben volt bíró. Testvére Gál Máté János, „Bíró János" (1898–1964) szintén írt a vőfélykönyvbe egy-két verset, de ő nem volt *köszöntős*. Valószínűleg az *öregbírónak* köszönhetjük az első vőfélyverseket, amelyeket aztán Gál Máté István (1898–1991) folytatott. Ő a füzetét 1927-ben kezdte el írni: *Zsobok 1927. II.9. Huedin 1848. Gal Stefan primar Jebuc, judetul Cojocna, Palse Huedin* román felirattal, ami jelzi az első világháború utáni megváltozott politikai helyzet tudatosulását.

Ismert köszöntős volt Zsobokon Szalai Ferenc Szénási (1922–2008), akit rokoni szálak fűzték a Gál Mátékhoz, felesége Gál Máté Kata volt (1922–2010). Ő már igen korán jegyzett le verseket, az első kéziratos füzetében 1936-os dátum szerepel, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy már gyerekkorában érdekelték és másolgatta a vőfélyköszöntőket. Egészen a 2000-es évek elejéig mondott halotti köszöntőket, búcsúztatókat, szilveszter éjjelén pedig a toronyból mondta hangosan a szokásos újévi köszöntőt. 2008. május 28-i temetésén Gál Jankó László temetési búcsúztatójában így emlékezett meg róla: „Egy olyan embertől búcsúzunk örökre, Ki sok éven át mondott köszöntőt, és tett tisztességet" (Molnár–Péter 2010: 58).

Rajta kívül még Erdei Ferencet (1910–1976) ismerték versfaragóként, de – és ez a fontos különbség – nem volt *köszöntős* ember, azaz vőfélyként

nem tevékenykedett.[15] Erdei mindenféle műfajt kipróbált: írt vőfélyverseket, halotti köszöntőket, újévi és névnapi köszöntőket, és egy menyasszony búcsúztatóval be is került a *Kalotaszegi ünnepek* című könyvbe is (Vasas–Salamon 1986: 380–381). Róla csak annyit tudunk, hogy 1910-ben született Kispetriben, és gyermekként került Zsobokra. Az ő verses füzetében az utolsó bejegyzések az 1970-es évekből származnak; nagybetegen 1976-ban halt meg. Füzetének egyes darabjai Szalai Ferenc Szénási tulajdonába kerültek, tehát a kapcsolat és folytonosság Zsobokon követhető a Gál Mátéktól és Gál Jankóktól, Erdei Ferencen keresztül az utolsó köszöntős, Szalai Ferenc Szénási működéséig, azaz mintegy 80 évet felölelve.[16]

A publikált anyagból kitűnik a vőfélyszokás változatossága és a helyi specialitások fontossága, ám azt is megtudjuk, hogy némely vers az 1904-es Kóró Pál-féle *Alföldi vőfélykönyv*ben található, ami a sajátos szóbeli hagyományozás melletti írásos átadás–átvétel bizonyítéka. Több idősebb vőfély bevallotta, hogy a verseket nem egy másik vőfélytől, tehát nem hallás után tanulta, hanem annak füzetéből másolták le, és aztán tanulták meg. Ez jelentette igazán a vőfélykönyvek lemásolását, és ebben azok vitték a vezető szerepet, akiknél a nyomtatott vőfélykönyvek először használatban voltak. Azt, hogy a kalotaszegiek is ismerték az *Alföldi vőfélykönyv*eket, jól példázza az asztalhoz üléskor és a kása behozatalakor mondott rigmus Jákótelkéről, amely Kóró Pál könyvében található szöveggel azonos (Vasas–Salamon 1986: 392–395). Hasonlóan ismert rigmusok a magyarbikali sültre vagy a ketesdi menyasszonytánckor mondott vers, amelyek szintén az *Alföldi vőfélykönyv*ben fellelhetőek (Kóró

[15] A versírás és maga a köszöntős feladat néha kettévált, de létezett, hogy ugyanaz a személy írta és mondta is a köszöntőket, lásd erről a székely Demeter Domokos munkásságát (Jakab 1999).

[16] Egy dolgot mindenképpen érdemes megjegyezni: a vőfélykönyveket és halotti búcsúztatókat főleg férfiak jegyezték le, vőfélyek csak férfiak voltak, de emlékverseket, halotti búcsúztatókat és szerelmes leveleket nők is írtak. Ugyanakkor nők is emlékeztek lakodalmi versekre, különösen az általuk – esetleg lányuk vagy rokon lány által – elmondott menyasszonyi búcsúztatókra. Zsobokon az 1940-es évekből fennmaradt emlékkönyvbe Gál Jáné Kata és Korpos Júlia írták a verseket. Ennél még egy sokkal korábbi verses búcsúzó is ismert, *Gál Katalinnak az iskolából való lemaradásakor mondott búcsú-beszéde Zsobokon 1875 April 18. Bíró János tanítósága idejében*. Ezt a verset valószínűleg maga a tanító, Bíró János írta, amit aztán a tanuló olvasott fel elbúcsúzásakor. Viszont ennek a versnek a szerkezete és formulái jól mutatják azt, hogy falusi tanítók és papok nagy szeretettel működtek közre a népi verselés és versmondás fejlesztésében, csiszolásában.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

1904: 29, 39). A hagyományozódás és a folytonosság példája a kására mondott rigmus, amelyet Zsobokon és Jákótelkén mondtak (Vasas–Salamon 1986: 395):

E tálban párolog a jó ízes kása,
Melyről azt mondjuk: hogy az Isten áldása,
Kivált húsfélével nincsen ennek mása,
Ki tehát nem eszik, saját kárát lássa,
Ne várjanak ugyan sok kínálgatásra,
Imhol itt áll a tál: nyúljanak utána.

Ennek nyomtatott egyik első változata az *Alföldi vőfélykönyv*ben (Kóró 1904: 30) lelhető fel.[17] Hogy mennyit változott a vers a 19. századihoz képest, könnyen látható, hiszen Hös József 1863-as Szegeden kiadott munkájában, *Az ügyes vöféli mondókák*ban, még így találjuk:

Bőséges tejben főtt ez a köleskása,
Borsos a teteje, hát mindenki lássa,
De olyan jó is ez, hogy alig van mása,
Kár hogy előbb nem volt ennek feladása[18]

---

[17] A csíkszentdomokosi lakodalmi vőfélyversek között is találunk bőven a Kóró-féle *Alföldi vőfélykönyv* verseiből (Balázs 1994). A szerző több verset a vőfélyek emlékezetéből gyűjtött, valamint a gazdák (vőfélyek) kéziratos 1920-, 1934-, és 1935-ös dátummal ellátott ún. *Gazdakönyv*eiből vett át. Sajnos később is úgy érvel, hogy ezek valós szóhagyomány–írott „stabil" „lappangási állapotban" élő termékei (Balázs 1999: 134). Sajnos Balázs Lajos nem nézte át a nyomtatásban meglévő vőfélykönyveket – ahogyan Nagy Jenő sem –, mert akkor más véleménye lett volna. Igaz, hogy a csíkszentdomokosi anyag igen változatos – az aszaltszilvára mondott vőfélyvers nóvum – és szerteágazó, azonban a Kóró-féle *Alföldi vőfélykönyv*ben található versek egyike-másika szó szerint megtalálható a székely anyagban, és – ezek szerint – rögződött is 1920-ban, mivel ez az első *Gazdakönyv* dátum, amit a szerző közöl (Balázs 1994: 311). Tehát Kóró 1904-es könyvében szereplő sültre mondott vers már él a Székelyföldön; a levesre mondott vers pedig a *Gazdakönyv* 1935-ös füzetében bukkan fel először. Tehát a lakodalmi vőfélyszövegek „viszonylagos stabilitása" csak ezzel az idő- és térbeli feltétellel fogadható el!

[18] A korábbi vőfélykönyvek és a lakodalmi ételek kapcsolatát taglalja Kisbán Eszter (1997). Az édességek és sütemények beépülését a lakodalmi étrendbe archaikusnak kell vélnünk, mivel több rituális mozzanat is megtalálható velük kapcsolatban. Nemcsak Kalotaszegen, de az egész Kárpát-medencében találunk példákat arra, hogy az édesség énekekben és lakodalmi kurjantásokban szerepel. A mákos tészta, túrós lepény, pogácsa és torta szerepel a bácskai lakodalmi kurjantásokban (Nagy Abonyi 2001: 143).

Érdemes megfigyelni Nagy Jenő magyarvalkói lakodalmi leírását, már csak azért is, mert sok minden hiányzik belőle, ami máshol megtalálható. Ez persze azért is történhetett meg, mert a kutató nem jegyzett le minden szöveget. Ez történhetett például a lakodalmi perec kikérésével, ami a Vasas–Salamon anyagban több helyről is szerepel (Damos, Kispetri, Magyarbikal). Ennek nagy kultusza volt a többi kalotaszegi településen is. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a Vasas–Salamon gyűjtésben nincs jegykérő rigmus, amelyet megtalálunk több – így zsoboki – anyagban is. A szegényes magyarvalkói anyagból hiányzik a töltöttkáposzta, ugyanakkor szerepel a marhahús és paprikás. Ezeket nem feltétlenül a változó ételkultúrának, hanem nyilvánvaló feljegyzési hiánynak róhatjuk fel, mivel nem tételezhetjük fel azt, hogy Nagy Jenő kutatása idején nem szolgáltak fel töltöttkáposztát. Ez valószínű lehetett a nyár kellős közepén tartott lakodalom alkalmával, de ősszel vagy télen tartott lakodalmaknál kizárt, hogy ne fogyasztották volna.

Hogy sem Nagy Jenő, sem pedig a Vasas–Salamon gyűjteményben nem szerepel a pálinkára és a káposztára mondott vers, nyilvánvalóan csak a gyűjtés hiányosságának tudható be; a káposzta feltálalásakor mondott köszöntőt már Jankó János közölte monográfiájában (Jankó 1993: 155). A folklorista Keszeg Vilmos azonban Nagy Jenő hiányosságát átvéve nem szerepelteti a töltött káposztát a lakodalmi étrendben (Keszeg 1991: 25). Hogy ez valójában csak a hiányos gyűjtés miatt lehetett így, példa a pálinka, bor és a káposzta rigmusa, amelyek szerepelnek a lakodalmi vőfélyversekben mind Zsobokon, mind Inaktelkén. A káposztára való rigmust a mákófalvi Huszár Kocsis János még úgy írta, hogy *Szárma és káposzta az étkek vezére, Nem is magyar hazánknak országos czímere*. Ezt a két sort a zsoboki Szalai Ferenc Szénási már így változtatta meg: *Leves és káposzta az étkek vezére, Nemes hazánk, országunk címere*.

Hasonlóan figyelmet érdemel a Vasas–Salamon szinte adatbázisként is felfogható anyaga és Nagy Jenő magyarvalkói gyűjtése abból a szempontból, hogy mindkettőből hiányzik az étkezés előtt és után mondott verses ima.

Mindenképpen figyelemre méltó az a tény, hogy sem Jankó János, sem pedig Nagy Jenő gyűjtésében nem találunk semmiféle lakodalmi édességre való köszöntőt a lakodalmi étrendben, ami nyilvánvaló mulasztás, hisz a kalotaszegi lakodalmak jellegzetes hármas süteménye – kalács, kürtös,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

pánkó – szinte tájmeghatározó fogásként könyvelhető el.[19] Bár Nagy Jenő megjegyzi, hogy az új pár a násznagyokkal és a kiadóval a jegyzőhöz mennek, és az utóbbi *ujjas pánkóut* kap ajándékba (Nagy 1984: 111),[20] amit Jankó János is említ (Jankó 1993: 148). Feltűnő mind Nagy Jenő, majd az ő anyagát átvevő Keszeg Vilmos elemzésében, hogy a lakodalmi asztalról, s ezáltal a vőfélyversekből hiányzik az édesség, ami nyilvánvalóan nem lehet sem „kalotaszegi", sem pedig „erdélyi" realitás.[21] Bizonyíték erre a *Kalotaszegi ünnepek*ben közölt kalács, kürtős, pánkó sajátos verse (Vasas–Salamon 1986: 393–395).

Tehát ebből is látszik, hogy a valamikori lakodalmi szokásrend, a vőfélyek működése és verselése nagy nehézségek árán rekonstruálható, mivel vagy az a helyzet, hogy létezik alapos lakodalmi gyűjtés, de hiányos a vőfélyvers gyűjtés, vagy lehetséges, hogy van kéziratos vőfélykönyv, csak éppen hiányos. Az sem kizárt, hogy a lakodalom alkalmával a vőfély aktualizált és nem írott vőfélyverseket használ, tehát a lehetséges repertóriumának csak bizonyos verseit adja elő. Több vőfélykönyvbe maguk a verselők javítgattak bele. A hús felszolgálását például a Kóró-féle vőfélyfüzet ezzel a sorral zárta: *Ehhez is tartozik a cigány egy tussal,* de később – nyilván a megváltozott ízlés miatt – Szalai Ferenc saját füzetében kijavította, *Ehhez is tartozik a cigány egy magyar nótával*ra. Tehát egy vőfélyfüzet több évtizedig szolgálta szerzőjét, aki maga is átírhatta az „eredeti" szöveget.

Hogy mennyire él a szerzői individualizmus, jól megfigyelhető Erdei és Szalai, a két zsoboki verselő esetében, akik a menyasszony-búcsúztató szövegét ilyetén variálták:

---

[19] A 19. század eleji vőfélykönyvekben szinte utasításszerűen van írva, hogy a vőfélynek kötelessége minden ételt verssel felszolgálni (Balogh 1827, Tóth 2002, 2008).

[20] Egy faragott kürtőskalács sütőfán 1869-es évszámot láttam Zsobokon, de sajnos többszöri unszolásomra sem sikerült megszereznem a múzeum számára. Azóta már elterjedt a *mikróba* és *lerbe* sütött kiskürtős! Hogy a 150 éves eszközzel mi történt, nem tudtam kideríteni.

[21] Sokkal alaposabb és változatosabb a barcasági gyűjtés, amit Keszeg citál, mivel itt a lakodalmi szokásrendhez tartozó vőfélyverseket a gyűjtő(k) Apáca, Barcaújfalu, Bodola, Csernátfalu, Keresztvár, Krizba, Pürkerec, Tatrang, Ürmös és Zajzon településekről közölték (Seres 1984: 424–466). Azonban hiába a térbeli nagy távolság az Alföldtől, amit bizonyít a paprikás étel hiánya, itt is visszaköszönnek a Kóró-féle *Alföldi vőfélykönyv* jellegzetes sorai. Érdekesen a Fekete-Körös-völgyén gyűjtött lakodalmi vőfélyversekben (Kun 1998) sem találni édességeket, ami szintén megkérdőjelezhető.

Erdei:
Kedves jó szülei bocsássák el nyugton,
A férjénél oly jó sorsa lesz, mint itthon.
Csak reméljen és szeretettel éljen,
Ott is vele lesz a mindenható Isten.
Most tehát szívéből köszönetet rebeg,
Kedves jó tevőit az Isten áldja meg,
És házatokra szálljon béke és szerencse,
Egész háztájával az Isten éltesse,
Szívemből kívánom.

Szalai:
Kedves szülők bocsássák nyugodtan,
A férje házánál lesz boldog lakása.
Tegyenek akármit, járjanak akárhol,
Isten legyen velük, Szívemből kívánom.

Mind a zsoboki, mind az inaktelki anyag igen bő és bizonyos tekintetben egyedülálló, mivel a vőfélyek művészetének különböző fázisait, a versek változatainak sorozatát figyelhetjük meg egészen a 20. század elejétől a 21. század első évtizedéig. A szárazon lejegyzett 19. és 20. századi vőfélyversek kevésbé hangsúlyozták a vőfélyi szerep változatosságát, a szóbeli művészet adta lehetőségeket. Jankó Jánostól Nagy Jenőig és a Vasas–Salamon kötetig a vőfély szerepel és verseket mond, de művészetéről, improvizálásról és a hagyományozódás módjáról szinte semmit sem tudunk meg. Ezért alapvető fontossággal bír, hogy a korábbi néprajzi leírásokat ne kritikátlanul vegyük át, hanem a megfelelő történeti-társadalmi közeg ismeretében legyenek megmérettetve. Csak így lehet a kornak megfelelő komoly összehasonlító munkát végezni. A fentiekből világosan kitűnik, hogy a vőfélyfüzetekben lejegyzett anyag nagyon sokszor nem egy ember, hanem több szerző munkája, s ez megmutatkozik a felbukkanó újabb változatokban, valamint az egyes versek átköltéseiben. Tehát kiderül az, amit az erdélyi s így a kalotaszegi néprajzkutatás sem vett figyelembe, hogy a vőfélyversek érdekes kettősségeket takarnak a ceremóniamesteri gyakorlattal kapcsolatosan. Ebből most itt néhányat emelnék ki, ámbár biztosan többet találhatunk alaposabb összehasonlító kutatással. Talán a legközismertebb, hogy a lakodalmi rítus előadói szerepköre nem

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

csak kimondottan a vőfélyekre szorítkozott, hanem változatosabb szereposztást takart. Az előadó lehetett elsősorban a kis- és nagyvőfély, násznagy, kiadó gazda, de az egyes verseket szükségszerűen mondhatta valamelyik szülő, a vőlegény vagy a menyasszony. A vőfélyversek második, talán a legarchaikusabb kettőssége, hogy énekelt és mondott választási lehetőséget adott. Türéből, Mákóból, Nyárszóról és Kőrösfőről közöltek kutatók ilyen énekelt változatokat[22] (Vasas–Salamon 1984). A menyasszony kelengyéjének vitelekor ismert éneket *Jőnek, jőnek, majd elvisznek* már Jankónál megtaláljuk (Jankó 1993: 153). A harmadik, hogy a vőfélyversek egy bizonyos, rögzült szöveggel hagyományozódtak, de idővel újabb és újabb változatok születtek, amelyeket a vőfély az alkalomnak megfelelően különböző hosszúságúra változtathatott. Ezt a gyakorlatot a vőfélyfüzetekben különböző módon jelölték (ugyanaz rövidebben, ugyanaz hosszabban, ugyanaz bővebben). A negyedik kettősség a vőfélyversek prózai vagy verses (rímes sorokban való) előadását jelentette. Az ötödik kettősség gyakran csak a szóbeli hagyományban öröklődött: az udvarias, méltóságteljes és komoly vers ellentétje volt a tréfás (vicces), ami szabadosabb és erotikus töltetet jelentett, amiért sok változatot nem is vetettek papírra. Ez utóbbi elhangzása nagyban függött attól, hogy ki volt a vőfély és milyen a közönsége, azaz mennyire közeli vagy baráti közönség előtt mutathatta be tudását.

Összegzés

Kalotaszegről mintegy 160 év néprajzi anyagát ismerjük, természetesen más és más kontextusból, de általában mindegyik ugyanazt a funkciót kívánta betölteni: megörökíteni a múlófélben lévő helyi népszokásokat. A Nagy Jenő által 1937-ben megfigyelt magyarvalkói lakodalom 1943-ban nyerte el végső formáját, és valószínűleg csak az utólagosan beszúrt vőfélyversekkel, hisz ennek leírására a lakodalom menete alatt nyilvánvalóan nem volt ideje. Így viszont a helyzet annyiban más, hogy a terepen gyűjtött szövegekhez hozzászerkesztett anyaggal együtt született meg egy rekonstrukció. Ez a speciális, nyelvészetileg kitűnő munka nemesül át az

[22] Az énekes hagyományra nemcsak a palóc és dunántúli tájegységről, hanem az Alföldről is találunk adatokat (Szomjas–Schiffer 1984: 217–219).

utókor elemzéseiben, és nyeri el kalotaszegi reprezentatív jellegét minden hibájával együtt. Ha így van, és márpedig én így érvelek, amikor Nagy Jenő nagyságát méltatom, akkor érthetjük meg tanulmányának kalotaszegivé átlényegülését. A pontos és tudományos igényű leírás azonban a tér–idő konkretizálhatatlan valóságában veszíti el kalotaszegi jellegét. A vőfélyversek nem annyira magyarvalkóiak, mint ahogyan azt gondoltuk volna, a szokás egyes mozzanatait pedig alapos helyi gyűjtéssel lehet majd tisztázni. A terepkutatás jelen ideje, a régi vagy a mai szokások változásának felnagyítása az idő elmosódott, rugalmas néprajzi tájegységek leírását adja. Erre maga Nagy Jenő teszi fel a pontot, mintegy mitologizálva anyagát, amikor így ír, hogy a magyarvalkói lakodalom „számos olyan emléket őrzött meg és tartott fenn, mely bennünket arra a korra emlékeztet, amikor a legény a leányt még úgy rabolta el magának. (A leány gyakori megszöktetése, elrejtőzése, alárendelt szerepe, stb.). A falusi nép még mindig meséli azt a történetet, amikor Nuc, a havas királyának fia, Valkai Borbálát elrabolta és havasi magányába vitte." (Nagy 1984: 119) Ehhez még egy gondolatsort fűz Hans Neumann divatos lesüllyedt hagyomány (*gesunkenes Kulturgut*) elméletével, hogy a nép nemcsak produkál, de átvesz a felsőbb osztályoktól: „Számos nyomát találjuk azonban a magasabb társadalmi rétegekből a néphez leszállott szokásoknak is (köszöntők, a násznagyok szerepe, a lakodalmi ebéd stb.), melyre jó példával szolgál a kalotaszegi nép egész életberendezése és művészete is. Pl. a varrottasok mintáinak összetétele." (Nagy 1984: 119) A tanulmány utolsó soraiban pedig korára jellemzően utal Wilhelm Wund néplélektanára: „Mégis azért legjobban a kalotaszegi nép lelkülete tükröződik vissza benne: szereti a szépet és igyekszik mindennek megadni a módját. Ezt mutatja a kalotaszegi *ember* maga, háza, ruházata, művészete és lakodalma is." (Nagy 1984: 119) Mindent összevetve, ha igaz a történészek azon érvelése, hogy a történelem és vele a történetírás relatív, akkor el kell fogadnunk azt, hogy a néprajzi leírás is relatív, mivel elválaszthatatlan attól az idő- és térdimenziótól, amelyben a megfigyelés és leírás majd az utókor értékelése megszületett.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Szakirodalom

ÁGOSTON–PALKÓ Emese
2004 Házassági anyakönyvek és házasodási kapcsolatok Sztánán, Zsobokon és Kispetriben. In: POZSONY Ferenc – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–70.

ASZTALOS Enikő
1994 *Az huszár a világ első katonája*. Custos Kiadó, Marosvásárhely
1998 Mákófalvi huszárversek. *Néprajzi Látóhatár* VII. (1–2) 83–95.

BALASSA Iván
1988 *Csűry Bálint*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BALÁZS Lajos
1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1999 Írott szöveg – mondott szöveg a szentdomokosi lakodalomban. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129–137.

BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes
2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BALOGH Sámuel
1827 Rövid rajzolatja a paraszt lakodalomnak Gömörben. *Tudományos Gyűjtemény* III. 38–54.

BÁTI Anikó
2000 A lakodalmi étrend, ételek változása, 1941–1996. In: VIGA Gyula (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve 39*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 481–496.

BITAY Enikő – MÁRTON László – TALPAS János
2009 *Technikatörténeti örökség a kalotaszegi Magyarvalkón*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

BLOCH, Marc
1989 *Ritual, history and power. Selected papers in anthropology*. Athlone, London

BOGDÁNDI Jenő
2010 *Nagy Jenő hagyatéka*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
dspace.eme.ro/bitstream/handle/.../Nagy%20Jeno%20hagyateka.doc? (utolsó letöltés 2011. 10. 25.)
CSŰRY Bálint
1927 *Magyar lakodalom (vőfélykönyv)*. Minerva Kiadó, Cluj-Kolozsvár
DAVIS, James – SPENCER, Dimitrina ed.
2010 *Emotions in the field. The psychology and anthropology of fieldwork experience*. Stanford University Press, Stanford
DOUGLAS, Mary
1979 *Implicit meanings. Essays in anthropology*. Routledge and Kegan Paul, London
FABIAN, Johannes
1991 *Time and the work of anthropology. Critical essays, 1971–1991*. Harwood Academic Publishers, Chur
FARAGÓ József
1947 *Bethlehemezők és kántálók Pusztakamaráson*. Kolozsvár
FURU Árpád
2007 *Kalotaszeg népi építészete*. Glória Kiadó, Kolozsvár
GYÁNI Gábor
2007 *Relatív történelem*. Typotext, Budapest
GYARMATHY Zsigáné
1896 *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világábó*l. Franklin Társulat, Budapest
HÁLA József
1993 Jankó János kalotaszegi kutatásai. In: JANKÓ János: *Kalotaszeg magyar népe*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 299–328.
2006 *Kalotaszeg vázolata*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely
HARRIS, Marvin
1999 *Theories of culture in postmodern times*. AltaMira Press, Walnut Creek
IMREH István
1976 Jegyzetek néprajzról és történelemről. In: KÓS Károly (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 30–35.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

JAKAB Zsuzsanna
1999 Demeter Domokos, a népi verselő. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 216–226.
JANKÓ János
1993 *Kalotaszeg magyar népe*. Néprajzi Múzeum, Budapest
KÁLNÁSI Árpád
1998 *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
KATONA Edit
2003 Egy kalotaszegi viseletgyűjtés tanulságai. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és múzeumi gyűjtemények változása*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 65–69.
KESZEG Vilmos
1991 *A folklór határán*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1995 A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede (1944–1994). *Erdélyi Múzeum* V. (3–4) 99–111.
KISBÁN Eszter
1997 Táplálkozáskultúra. In: BALASSA Iván (szerk.): *Magyar Néprajz* IV. *Életmód*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 417–584.
KÓRÓ Pál
1904 *Legjobb és legteljesebb magyar alföldi vőfélykönyv*. Némedi Varga János félegyházi és Csontos Szabó István kecskeméti hét vármegyére híres vőfények útmutatása szerint szerkesztette Kóró Pál. Budapest
KÓS Károly
2000 Hagyomány és anyagi élet (A „lakodalmas nap” változásvizsgálata Mezőköbölkúton). In: Uő: *A Mezőség néprajza* II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 286–303.
KÖNCZEI Csongor
2011 *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról*. (Kriza Könyvek, 36.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
KUN József
1998 *A tárkányi sudár torony. Fekete-Kőrös-völgyi folklór*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc

KÜRTI László
2000a Kalotaszeg – határ, régió, fogalom. In: CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 8. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–53.
2000b A puszta felfedezésétől a puszta eladásáig: Az alföldi-tanyasi turizmus és az esszencializmus problémája. In: FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 112–128.
2001 *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*. State University of New York Press, Albany
2004 A Kiskunság és a Felső-Kiskunság: betelepülés, tájtörténet és regionalizmus. In: BÁRTH Dániel – LACZKÓ János (szerk.): *Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendős Bárth János tiszteletére*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét, 153–180.
2008 Határkutatás – a regionális tudományok új ága? In: BODÓ Barna (szerk.): *Európai Unió és Regionális Politika*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 125–140.
2009 Határok nélkül: Emlékezés, narratívák és 1956. In: BARTHA Elek – KEMÉNYFI Róbert – MARINKA Melinda (szerk.): *1956 a néphagyományban*. (Studia Folklorica et Ethnographica, 53.) Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen,. 124–150.
2011 Lakodalmak, vőfélyek és vőfélykönyvek a Felső-Kiskunságban. Kézirat.
MAGYAR Zoltán
2004 *Kalotaszegi népmondák*. Balassi Kiadó, Budapest
MAKKAI Endre – NAGY Ödön
1939 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Erdélyi Tudományos Füzetek, Kolozsvár
MARTIN György
2004 *Mátyás István 'Mundruc'. Egy kalotaszegi táncos egyéniségvizsgálata*. Szerkesztette Felföldi László és Karácsony Zoltán. Mezőgazda Kiadó–Planétás, Budapest
MIKLÓSI–SIKES Csaba
1999 A kalotaszegi falvak népi építészetéről. In: BALASSA Iván – CSERI Miklós (szerk.): *Népi építészet Erdélyben*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 57–118.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

MOLNÁR János – PÉTER István
2010 *A zsoboki cifralepedők díszítőmotívumai*. Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár
MUNDAL, Else – WELLENDORF, Jonas ed.
2008 *Oral art forms and their passage into writing*. Museum Tusculanum Press, Copenhagen
NAGY ABONYI Ágnes
2001 Adalék a lakodalmi ételek és étrend változásához a tálalóversek tükrében. *Létünk* 1. 140–146.
NAGY Jenő
1944 *Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 176.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
1984 Lakodalom. In: Uő: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 107–119.
1995 Gyümölcsös a Vlegyásza alján. In: ZAKARIÁS Erzsébet (szerk.): *Kriza János Társaság Évkönyve* 3. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 51–60.
RÉSŐ ENSEL Sándor
1867 *Magyarországi népszokások*. Emich Gusztáv, Pest
SEBESTYÉN Kálmán
1998 Kalotaszeg népi építészete a 18. században. In: CSERI Miklós – FÜZES Endre (szerk.): *Ház és Ember 12*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 69–80.
1993 *A Kolozs-Kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig*. Magyar Könyvszemle, Budapest
SELMECZI KOVÁCS Attila
1998 Csete Balázs kalotaszegi kutatásai. In: PETHŐ László (szerk.): *Jászsági Évkönyv*. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 30–33.
SERES András
1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
SOÓS Antal
2009 Rövid ismertetés a kalotaszegi népéletből, 1867. In: OLOSZ Katalin (szerk.): *Erdélyi néphagyományok, 1863–1884*. Európai Folklór Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely, 269–287.

SZABÓ Árpád Töhötöm
2002 *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban.* (Kriza Könyvek, 11.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
SZACSVAY Éva
1998 Konfirmáció Kalotaszegen. Egy szokás jelrendszerének értelmezési lehetőségei. *Néprajzi Értesítő* LXXX. 173–192.
SZOMJAS–SCHIFFERT György
1984 *Hej! Cserényem előtt. Kiskunhalas népdalai.* Kiskunhalas Önkormányzata, Kiskunhalas
TÓTH Arnold
2002 18–19. századi vőfélyversek egy kisgyőri népi kéziratos gyűjteményben. In: VIGA Gyula (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLI.* Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 335–377.
2008 A vőfélyversek szövegváltozásai a 19. században. In: GULYÁS Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról.* (Artes Populares, 23.) Folklore Tanszék ELTE, Budapest, 118–164.
TÖTSZEGI Tekla
2003 *A mérai kötény.* (Kriza Könyvek, 18.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
UJVÁRY Zoltán
1991 Egy szatmári népi kéziratos könyv. In: Uő (szerk.): *Régió és kultúra. Tanulmányok Szatmár néprajzából Gunda Béla tiszteletére.* Ethnica Kiadó, Debrecen, 303–332.
VASAS Samu – SALAMON Anikó
1986 *Kalotaszegi ünnepek.* Gondolat Kiadó, Budapest
VOLLY István
1947 *Vőfélykönyv. Lakodalmi versek, dalok, táncok gyűjteménye.* Misztótfalusi Kiadás, Budapest

© www.kjnt.ro/szovegtar